Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. ३४८
घ

Title नक्षत्रमाला व्याख्या "लक्ष्मीविलास:"

Author शिवराम:

Extent ६ पत्र Age

Subject काव्य

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

लक्ष्मीविलासाख्या नक्षत्र

माला व्याख्या

२५७

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

३ गौरेतरत्वाद्वदनं सहासं गौरेः सरोजं च विनिर्जितं कासे ॥ विलोक्य धाम्नः सुभगत्वमुग्धा मरंदलुब्धा अलिकिशोरमाला ॥१
दशास्यधरकरिसिंहः सीताचेतः सरोजरोलंबः ॥ रघुकुलकैरवचंद्रः पायाद्दोपासतो रामः ॥२॥ ३

श्रीगणेशाय नमः ॥ राजत्रयसमानीतां मुनित्रयपरिष्कृताम् ॥ जाह्नवीं शब्दविद्यां च चिंतयामि हृदिस्थये १ विघ्नविघातायहतं
मङ्गलं शिष्यशिक्षार्थं निबध्नाति ॥ धरेति ॥ धरस्य पर्वतस्यात्मजा तस्याः रम्यमुखारविंदसमं दोमकरंदतस्यरोलंबो भ्रमरः ॥३
दारकीर्तिः ॥ शेषाख्यस्य सर्पस्य योऽनेन विशेषशोभः शेषस्य भूषणत्वादिति भावः ॥ एतादृशो देवः शिवः सः प्रसिद्धो नामो वो मुदेऽस्तु ।
पक्षे धरायाः आत्मजा सीता ॥ शेषात् लक्ष्मणः ॥ विशेषशोभासौम्याननतातात् श्लेषालंकारः ॥ वाच्यभेदेन भिन्ना यद्युगपद्भाषणास्पृ
शः ॥ श्लिष्यंति शब्दाः श्लेषोसावितिलक्षणात् ॥ वृत्त्यनुप्रासः ॥ वर्णानामनुप्रासः छेकवृत्तिगतो द्विधा सोनेकस्य सकृत्पूर्व एक
स्याप्यसकृत्परः इतिलक्षणात् ॥ यमकालंकारः ॥ अर्थे सत्यर्थभिन्नानां वर्णानां सा पुनः श्रुतिः ॥ यमकं पादतद्भागवृत्तितद्यात्यनेकतामि
तिलक्षणात् ॥ संभोगशृंगारः ॥ अनुकूलौ निषेवेते यत्रान्योन्यं विलासिनौ दर्शनस्पर्शनादीनि स संभोगो मुदान्वितावितिलक्षणा
त् ॥ अनुकूलो नायकः ॥ अनुकूलस्त्वेकनायिक इति दशरूपकात् ॥ ३ पञ्जाति र्वृत्तं ॥ अनंतरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुपजातिय स्ता
इतित ल्लक्षणात् १ [illegible] नमः गोत्रस्खलने नमानवतीं प्रत्याह गोत्रेति ॥ हे मानिनि गोत्रस्खलने ॥ गोत्रं नाम तस्य स्खल
ने च्यवने मे मम केवलां भ्रांतिं जानीहि ॥ ननु गोत्रस्खलनं त्वदुक्तिः मया भ्रांत्या तत्रामग्रहणं कृतं न त्वहं निषेध्यस्त्वमायाम के प्रिय प्रिय
दुक्तिरेव तत्र कश्रान्यपुरंध्रीकथं कं तत्राह मावदान ततः ॥ विधिशारदाख्या नाम कथ ना हि विशेषस्योत्पत्ति पत्तिर्वैधात्र कि मत्रमानं ततौर्यतः प्रशस्ता मा
हे पाणिनीयरव ॥ यथा पाणिनीयेन त्योक्ताः स्मृत्वे एवं हि मत्रोक्तिः लणाइउण् सूत्रयोर्णकारस्येवो पादानेन गाणिग्रहणो भ्रंसंदेहस्तात्राह व्या

श्री

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

न·मा·टी· व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिर्नहि संदेहादलक्षणं। मा व्याख्यानतो शिष्टकाद्विशेषणान्यन्तरार्थस्य प्रतिपत्तिर्निश्चयः। द्वियतः संदे
१ हो प्रकाशितमनेन ज्ञापकेन। अरण्यदिदिक्षात्रैव परेणाकारेणासाध्यसाहारः इत्यानुसर्वत्र परेणा। यदत्र परिभाषेयं दूषणेरवेदूषणं
नदस्य त्वत्तेधिया विलासि दृष्टकं। अत्र श्लोकालंकाराः। श्लोकः स एकवाक्ये स्मिन्यत्राने कार्थता भवेदिति लक्षणात् अत्र उपमाला
लंकारे षु शब्दप्रमाणालंकारः श्रौती पूर्णोपमा। साधर्म्यमुपमा भेदे पूर्णा लुप्ता च सा अग्रिमा श्रौती सार्थी च भवेद्यावेष समासे तद्धिते तथे
ति लक्षणात्। कामादर्शी नु दृष्टिने यं धर्मोपमेति सम्बन्धता इति धर्मोपमा साश्रात्तुल्यधर्मनिदर्शनात्। मानवस्त्रनापिका। मानस्था
त्रेई ष्याजिम्मः। पत्युरस्य प्रियासंगे दृष्टे थात्र मिते श्रुते। ईर्ष्यामानो भवेत् स्त्रीणां तत्र त्वनुमिति द्विविधे तिरस्कारः। स च मध्यमः मा
नो लघुर्मध्यमश्च गुरुश्चेति त्रिधा भवेत्। अपराधी दर्शने सोगोत्रस्खलनजलथान्यस्त्रीसंगजनितः क्रमेणास्त्रिविधो भवेदि
त्यपि नैवैव। पथ्यार्थ छंदः। त्रिषष्टके षु पादो दलयोराद्येषु दृश्यते यस्याः। पथ्येति नाम तस्याः प्रकीर्तितं नागराजेनेति लक्षणात् २
अन्यहं भोगदुःखितं प्रति संयुक्त सखेवाहा। मेदेति। श्रोष्ठेयुणोऽधरपानजतस्मान्मांस्त्र परांशपत्नीमिव मात्र वेद्हि। अत्रेम स्वि
मा एकदेशे विहृते। विकारात्। को पि भिन्नत्वं न प्रेति ह्यतिन हि छिन्नपुच्छे श्वनि मार्जारव्यवहारो लोके [illegible] लोकन्यायसिद्धं प्रमितिव्याकर
णोक्तं। इयं ज्ञापकसिद्धापि प्रमदी व्यतो शितिस्त्रे भाष्ये दीव्यति शब्दे कदेशादीय च्छ द्वौऽनुकरणमिदमित्युक्त्वा किमर्थं विहृतनिर्दे एम० १
शः। एतदेव ज्ञापयत्याचार्योऽभवत्सेषा परिभाषा एकदेशविकृतमनन्यवदिति। तेन निर्देशाद्धेजरसादेशः पत्ले। अत्र समपि दूषणं विधा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

थ १

विलासे दृष्टां काव्यलिंगमलंकारः । समर्थनीयस्यार्थस्य काव्यलिंगं समर्थनमिति लक्षणात् ॥ २ पूर्वं ईर्ष्यमाने ऽनुनीतां पुनः प्र
सादयमानिनी प्रसादः ॥ अनुनीतेति ॥ या पूर्वमनुनीता पुनरागते षंधेजो अत्र शेषी इति लोपे कृते ढ्रलोपे इति दीर्घः । तामाह नायकः ॥ एक
स्यां व्यक्तौ एकं लस्तां सहदेव । एकवारमेव प्रवर्तते पुनः कोपो नपोऽपः इति भावः ॥ प्रसादयमानिनीयां लक्ष्ये लक्ष्यणां सह देवप्रवर्तने
अत्र ज्ञापकं समः सुटीति सूत्रं । समो वा लोपमेक इति भाष्ये लोपस्यापि हग्रकरणस्थ तात्पर्यकालोपे एकसकारके पुनस्तत्र सकारद्वि
त्वे द्विसकारके तत्रैव पुनः सकारद्वित्वे त्रिसकारकरूपसिद्धौ किं सूत्रेणेति तद्वज्ञापकं । फलं तु सुधुपास्यर्सात्र धकारद्वित्वे पुनर्धकारद्वि
त्वं नोत्पद्यमविपुला च छंदः ॥ यन्मालः समम्मो युग्मेष्वा युग्मविपुलेति लक्षणात् ॥ ४ सन्नुपभोगेन स्वार्थकानाधिका गौणमुख्यन्यायं
मनसि निधाय दर्शयति । सीधुस्पर्शसेवने योजयामासेति वर्णयति । मुख्येति । मुख्ये प्रधाने कार्यस्य विधेयस्य ठितानाहं सीधुस्पर्शस्य प्र
गल्भस्यैव ने नियोजयामास । तानयोः इतिं ज्ञात्वा चुकोप स शेषा वधूर्ता वर्की पान्यसंभोगदुःखितानाधिका । नन्वेवमपि महदु
गेष्वं द्रमाद स्त्रान्महतः स्तात्वा पतिरित्याह । गौणमुख्ययोः मुख्ये कार्यसंप्रत्ययः । गौणशब्दागतो गौणः यथा गौशब्दस्य जाड्यादिगु
णानिमित्तो ऽर्थो वाहीकः । अप्रसिद्धस्य संज्ञादिरूपेण तद्गुणारोपादेव बुध्यते मुख्यमिव प्रधानतया मुख्यः प्रथमं स्वर्थः । गौणत्वे ऽत्र शब्दः
अपुरुषमानो मुख्यार्थादेशो प्रवर्तते । एवं चाप्रसिद्धत्वं गौणलाक्षणिकत्वं चा गौणत्वात् तेन प्रियतत्र पारगामिनामाहेत्रयादेशोऽभवस्मेव ।
तत्रत्रिशादार्थस्मेतर विशेषणत्वेपि उक्तरूपगौणताभावात् । अन्येतु परिचे विणीध्वमित्यत्र ढत्वमाहतयेक्रियमाणा । सीध्वमित्य

अंगत्वम
पि द्रष्टव्यं
वि ... वि
... ६

त्वांगग्रहणार्थं यत्न इत्याशयः । निर्यन्त्रम्भूतलकमिदमित्याहुः ५ दासीमाविकायाः सांत्वनं करोति । यदागमा इति ॥ यत्सकाशादागमो
येषां तेय दागमाः । यत्सकाशादागमस्तद्गुणीभूताः आगमभूतास्तद्ग्रहणेन गृह्यन्ते । अतस्त्वयाव हृद्भावः नायकः मां प्रसादयेत्येष
ता । नन्वत्र हि दाययुगी स्यादेवोदाहृतस्य विधीयमानाद्युक्तं ज्ञायते न स्यादत आह । यदागमास्तद्गुणीभूतास्तद्ग्रहणेन गृह्यन्ते । यमुदि
श्यागमो विहितः स तद्गुणीभूतः स्यात् तेन तद्वयवत्वेन वोधितो । न तत्कृह गोन न तद्ग्रहणेनेति तद्वोधकेन शब्देन गृह्यन्ते सोऽयमत इत्य
र्थः । तत्र तद्गुणीभूता इत्यंशो वीजकथनं लोकेपि देवदत्तस्यांगाधिक्ये न द्विपितृस्येव देवदत्तग्रहणं द्वारा । यमुद्दिश्य विहित इत्युक्तेः
प्रनिद्रायती स्यादेव दारिव्य सुत्वां श्यानेमुगविधानसामर्थ्यादेवाऽनित्या । अस्मथाप चमान इत्यादावकारस्य मुकाननपारिभाषया वि
शिष्टस्य वर्णदीर्घे तद्देव पर्थ्योधमे वा तेन दीर्घ इत्यादौ यणादिकं न । उक्ता इत्यादावान्तर्योगालर इति न ? इतं न वर्णयन्ति । ...धरेति यामे
नांकांतः सृष्टोऽधरालुक्तको पस्याः । अधरपानादित्यर्थः । अंजने आस्तिणीयस्य जुंवनात्वाद्यचीहोस कृष्यस्योः सांभान्नुषजिति वचविशे
पत्वाभागादविमृष्टविधेयांशदोषाभावः । पत्रावल्याः पत्ररचनायाः शोभा यस्य पत्ररचनाच्युतिस्तु विपरीतसुरते स्वेदोद्गमादित्य
र्थः । आसेचनकं । तदासेचनकं तृप्तेर्नास्त्यंतो यस्य दर्शनादित्यमरः । कान्ताननं निपीय साद्रं दक्षप्रसाधनोद्यतां नायिकां प्रत्याह करभोपमो
रुरूपस्याः तत्संबोधनं । करस्य करभो वहिरित्यमरः । ३ रुत रपदारो यस्ये इति ... नवमा शब्देन व्यवधानात् । एतेन धात्रीवाक्यं करभोप
मोरुरिति कालिदासप्रयोगोपि व्याख्यातः । हे सुंदरि अंगकार्यं अंगानां कार्यं प्रसाधनेन स्तनेपुनः अंगकार्यं प्रसाधनं नास्ति अंगस्य कार्यं हि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ते पुनः अंगस्य कार्यं न भवन्ति। यथात्रैकमुदाहरणं तत्र संवृद्धौ अंगार्थानां योर्हस्व इति ह्रस्वे द्दाने ह्रस्वस्य गुणा इति गुणो न भवति। न चात्र ल
क्षणप्रतिपदोक्तपरिभाषयानिर्वाहः। हेचित्रलोऽगमिस्यनेनविहितेधापतेः। अत्र ते प्रसाधनार्थपरिश्रमो वृथैवा। ननु रत्नं ते प्रसाधनव
र्णीनं न कश्चिदंसप्रदायदिति चेन्न यथा ते मन्मथसंगरे रताहतां सकला रमा तन्वती यासो ग्रन्थपत्नस्य पीनकुचयोर्हारं श्रुतेः कुंडलम्। आविंवोष्ठ
२४ स्पर्शी दीर्घिकासु नयनांपाणिपो इणालंकरणो। श्वाहंविनिकेशपाशनिचयेयुतो हि वं धक्रमः। इति दर्शनात्। ननु तत्वतोऽपि मां ह्रस्वविधानसा
मर्थ्यात्कुगुणो न प्रवर्त्तते। अन्यथा अंगार्थनयोर्गुणा इति सूत्रानन्तरमपि गुणाग्रहणे इक्परिभाषोपस्थितेः अंगार्थदोषः। अर्थे अंगार्थग्र
हणसामर्थ्यात् नन्वत्र अनिकापि प्रवृत्तिरिति चेन्न। उभयत्र सामर्थ्यकल्पनापेक्षयात्र न्याय्यया परिभाषया निर्वाहस्य सुगमत्वात्। तत्रैकायो
णेरुपधाया ह्रस्वे पदे गुणा इत्युक्ते हि अंगानामनीं ह्रस्वो नदी ह्रस्वयोर्गुणः इत्येव ब्रूयात् इदविकारजाविति चेतिसूत्रे एकदेशानुवृत्तिकल्पनापत्तेः। अत्रासौ
परिभाषायां ज्ञापकं शाजनोर्जेतिजादेशविधानं जकारादेशे। कृते जानातीत्यत्राजो दीर्घप्रज्ञोतिजा पतेरित्सादौ अत्र ष्टसाद्वैति दीर्घ इत्युक्ते हृष्टौवि
अ दीर्घविधाने नातयो र्घा वचीति किं ईशादनित्येयापरिभाषा। समासे र्षिधर्मत्तुल्योपमा। कैश्चिदाद्यैरित्थि यं वत्पूपमेति स्पष्ट ह्रता इति प्रतीयमाने
कधर्मा व तत्पूर्वमेव मेतित्त्वशरणात्। नाकमेणाक्रपघरंतुवनायुत्कर्षदर्पकानां सागरालंकाराणां उत्तरोत्तरमुत्कर्षः सार्द्द इत्यभिधीयते इति तह्रस्वरणात्
ट कश्चन मानिनीना दूतीनिएकरोति संनियोगशिष्टन्यायेन। निवृत्तिरिति। संनियोगशिष्टानां सह वा प्रवृत्तिः सह वा निवृत्तिरिति संनियोगशिष्ट
न्यायः। तत्संनियोगेन आगतात्वेन स्याः निवृत्तौ कारयेन निवर्त्तसौ हृष्यो मानो दधे दुःस्याः तदनिस त्वंउत्तरम्। ननु पंचेंद्रा देवता स्पपंचे दद्दुःला

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

न·भा·टी· दोर्ह्रिगोर्लुगिति लग्योर्लुक्किलुक्किलुक् तद्धितेति स्त्रीप्रत्ययस्य लुक्त्रिरत्नानुकः। अत्र वाग्णा पतिरत्नश्चाहसन्निधियोगविष्टनां सहगाप्रवृत्तिःसह

२ वानिवृत्तिः। एवार्थो वा शब्दः। अत्र विल्वकादिभ्यश्छस्य लुगिति सूत्रस्थ छग्रहणं ज्ञापकं तद्धितमात्रस्य लुग्गोधनद्गुरा कुर्कोऽनिवृत्तिर्यथा।

तद्भ स्यादिसैर्थ्य इत कुगागमानडार्थं तद्गणाः। विल्वादय एव तत्र निर्दिष्टा विल्वकादिशब्देनाम्मस्य यथार्थ च शब्दयोगेन विशेषयोरेककालिकत्वेन

3 देशत्वनियमाय मायसिद्धापीयं। ता विष्टवदित्यनेन गुवत्वविधानमेतदनित्यत्वेहापनार्थं अन्यथा एतीयतीसादोटित्लोपेनैवइष्टसिद्धि

ष्टत्तौ संनियोगशिष्टपरिभाषया नस्यापि निवृत्तौ पुंवत्त्वस्यानावश्यकत्वात् ज्ञापकमिदं नसर्वत्रेति ज्ञापकसिद्धं यमनित्यमेतिदा। अत्र

परिभाषेंदुशेखरे यदुक्तं तद्विधा विलासे सुत्र ९ वृत्तीनायवंभर्त्सयंसाहाकारोदितिकारोः शिल्पिनः। वृक्षकापेक्षुणा शंसवतकं वेत्

श्वेना कीर्ति यत्नात्स्याहशामेः रत्वइतिसूत्रे णात्वः औत्रे सतिसुत्यानौ स्वस्मेनादेशाः स्यातां इति द्वैतोरकुत्वमिति पक्षोपि। उणादयो कृतस्नात्र

कृत्वं न्नाक्ष्व कुत्रचित निशिल्पादिविषये। ऐतेऽकुत्वमिति तत्र त्वमुणादिवदस्ति। अच्छत्यजो रस्य इत्यत्र रो रीति लोपे द्रूलोप इति दीर्घः।

यथासंख्यालंकारः। यथासंख्यं क्रमेणेति वक्रमिकाणां समन्वय इति तल्लक्षणात्। तद्धितेष्वर्थालुक्तो यमा १० निर्दिश्यमानस्येति है

स्थुनः सुनासिकायतः निर्दिश्यमानस्यादेशाः संभवंतीति अतः प्रसादेशस्य निराकरणाय प्रसादेशो नित्यहात्तिरित्यमरः। पत्रे सेवनद्भूति गम·

कार्यहते स्तुनद्वत्यत्र यदस्तीति सूत्रे निर्दिश्यमानस्यनासिकाशब्दस्यन स्यादेशो नत्पदांगाधिकारः इति प्रासः सुनासिकाशब्दस्य नसादेशः २

गौ।अ·भ·१२। यद्वा समंसांत विधेरनित्यत्वो [illegible] नासिकायाइत्यजभावे सन्नियोग शिष्टमध्यस्य किस्प त्वेप्रहत सूत्रेणानसादेशः। नन्वेवं समुदयादि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

स्यादेो उदस्यात्तंभोरितिपूर्वसवर्णं प्रकिरन्नाह। निर्दिश्यमानस्यादेशा भवंति। षष्ठीस्थानेयोगेतिसूत्रमावर्त्तते। तत्र द्वितीय
५ स्यायमर्थः षष्ठ्यंतं निर्दिश्यमानमुच्चार्यमाणमजातीयमेव निर्दिश्यमानावयवरूपमेव स्थानेन स्थाने निरूपितसंबंधेन युज्यते नि२
तेन प्रतीयमानमिसर्थस्तेनेदंक्षिद्वे। अत्र संदूषणं विद्याविलासेदृष्टम् ११ नायिकायमानतीजमाह उणाद्यादेशादेरागमानांड.
म४ मुडादीनां मनित्यत्वेोमनेोहरा। तेत्रागमस्यागमस्यानित्यमानमनेोहात्वात्तः तन्नित्यत्वं त्वपवर्थे। यथा उणादयो बहुलमितीयत्रडु. मुडाग
मोऽनित्यत्वान्नैवं तत्रागमो युक्तः आगमशास्त्रमनित्यमिति परिभाषा खंडनोद्यशेवि चिपयाविलासे दूषणः १२ वेषणां वर्णायतिस्वर्थ
ग६ वदितिस्वार्थचतःर्थसंग्रहणोऽनर्थकस्यानर्थस्यपतःपरिग्रहो नाहि तत्तोहेतोः सुरूपधनिनो मध्ये वेष्णा धनिनो ग्रहणं करोति स्व
र्थवत्वादितिभावः। ननु प्रोढवानित्यत्र प्राढूहोढेतिवृद्धिः स्यादतआह स्वर्थवतग्रहणेोनानर्थकस्य। विशिष्टरूपोपादाने उपाधितार्थ
स्यविशेषणतयान्वयसंभवेऽयोगेमानाभावोऽसामूल्यं प्रश्चेतिसूत्रे एजेः श्यकृत्राजि ग्रहणं अस्यां [illegible] ज्ञापकम् १३ काचनदूतीनायक
दूसा८ स्यसमीपेगतानायकस्यगोत्रस्खलनं जातं तदुक्तरणमागतस्य नायिकायाः समीपे [illegible] कृतममुं प्रसंगं वर्णयति। गोत्रेति। गोत्रस्खलन
स्यदूसम्ये नायकतू तस्य गोत्रस्य गोत्रस्खलनस्यानुकृता वचकरतो त्वरसोचक्षुषी यस्याः तयाकोपारुणे चक्षुषा इत्यर्थः। दृष्टा दूतीमसाम्रा
शयमाह। अनुकारणं प्रकृतिवद्भवतीति। यथा नायकोपरिकोपः तत्प्रामप्यविशस्त्वप्रामः। ननु क्षिपदृस्यादेो इपडु. कथमनत आह। प्रकृतिवद
नुकरणं भवति। क्षिपदृ इतिदृपडु. निर्देशोऽस्याः ज्ञापकस्तत्रैव प्रातिपदिकत्वनिबंधन विभक्तिकरणादनित्या चेयं। उपगीतिश्छंदः १४ नायकोदूती

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ने·मा·टी· मुखाज्जगोत्रस्खलनं अवर्णेन मानिनीं प्रसादयन्नाह। तत्ति। सं·नाम तद्विधौ अग्रस्य ग्रहणो शपथग्रहणो तदंतग्रहणं तस्य परिधिनेति
४ नाशतस्य ग्रहणं नास्ति हि यस्मात्। संज्ञास्या उद्धेतन्नामग्रहणादेश्यार्थसूचना। तत्र योधीनशापथज्ञानं विश्वासस्वतस्तु। अत्रोतोना।
शोद्दयोप्सुष्विति त्रिकाण्डशेषः। तस्मादपराधमनतिक्रम्य यथापराधं क्रोधं दंडं यथा विधत्स्वैव। अन्यथा तादृशापराधपदे परमधाम
इति। मानो लघुर्मध्यमश्चागुरुश्चेति त्रिधा भवेत्। अपरस्त्रीदर्शनोत्पन्नगोत्रस्खलनजन्यापरस्त्रीसंभोगः क्रमेण त्रिविधो भवेदि २४
२५ ति रसार्णवकाराः। नन्वेवं तत्र मम मंगलादिना तत्सेवनादेः संज्ञास्यादेशमाह। संज्ञाविधौ अग्रस्य ग्रहणो तदंतग्रहणं नास्ति सुप्तिङंत
मित्यं तद्ग्रहणमस्माः पावकम्। गीतिश्छंदः १५ पुनरप्याह। अनुदात्तेति। हे प्रभवति अनुदात्तममहृदि त्वं लक्ष्मीत्वं पवर्गादेः पावनात्म
पितं [illegible] आत्मने पदं स्यान्नैव नित्यनिरोधजानीहि। लक्ष्मपक्षेऽयं सुरूपेति पदमाप्तिरनिरोऽर्थः। हि निर्गतः सविताचिंद्रोऽस्मउद
२८ दयति निर्गतः [illegible] तथा न। उदात्तो दात्तममहृत्तो रितिविश्वप्रकाशः। अनुदात्तेत्वलक्षणमात्मने पदमनित्यं च स्विङ्डिङ्करणात्। परकात
ने न प्राप्नोत्युदयति इत्यत्रात्मने पदं न। अत्र तत्परिभाषेयं दुर्घटवृत्तौ [illegible] विलासे स्फुटः। काव्यलिंगमलंकारः। काव्यलिंगं हेतो
र्वाक्यपदार्थतेति तल्लक्षणात्। परिकरालंकारोऽपि। अलंकारः परिकरः साभिप्राये विशेषणे इति लक्षणात्। उपगीतिश्छंदः १६ सर्वेति॥ रा·म·०
२१ सर्वस्त्रीद्वंद्व इत्याचार्ये द्वंद्व इति विहितः समासस्तस्मिन्वद्भावं पाणिनीये विकल्पितः। सर्वद्वंद्वो विभाषैकवद्भवति। द्वंद्वसामान्येन स्त्रीमिथुन ४
ग्रहणं परिहरति। मां विहाय परस्त्रीसंपर्कः। स्त्रीपुंसौ मिथुनं द्वंद्वमित्यमरः। कापि प्रेमगर्विता सखीं प्रत्याह। यदयं पटो। इत्यादि सिद्धये आह। सर्व

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

द्वंद्वो विभाषैकवद्भवति। द्वंद्वश्च प्राणित्यादिप्रकारेण विप्रयः सर्वो द्वंद्वस्सन्धर्थः। चार्थे द्वंद्व इति सूत्रे समाहारेतरेतरयोगयोरवि
शेषेण द्वंद्वविधानान्न्यायसिद्धेयम्। ११ संख्यालंकारोऽत्र। परिसंख्या निषिध्यैकमेकस्मिन्वस्तुयन्त्रणम्। इति लक्षणात्। १७॥ गुणा इति
॥ यथासिद्धस्यैव तुल्यो मतिप्रसमस्य त्यागश्च। पणुपर्मनो यत्र मिनि मज्जा तित त्का रणां ब्रूहि। इति काथिका प्रश्नः। गुणाः दाक्षिण्यादयः मेद
काः व्या वर्णकाः उत्कर्षजनका इत्यर्थः। इति सत्योत्तरम्। हेत्वलंकारोऽत्र हेतोर्हेतुमता सार्द्धं वर्णनं हेतुरुच्यते इति लक्षणात्। १८ प्रेम
5
गर्विता मानभाजो दूषयति केचित् तद्धतमपि प्रेमकार्यं यत्त्वन्निवर्तयति। ते प्युः तएव प्रज्ञाः ये प्रागेव न कुर्वन्ति। अत्र कृतमप्यूहापातिनीयाइ
ति द्वयोर्मध्ये अप्रकृतं मूढाः कृतिम्रेछं प्रक्षालनाद्धि पंकस्य दूरादस्पर्शनं वरमिति न्यायात्। १९ दूत्युपभोगकामः कश्चन निवारयंतीं दूतीं प्रत्याह।
ते ति। हे विधूपमानने यस्याः स्तनसंनिपातलक्षणः विधिः अधुना मया न सम्मतस्त्वं करं तु किं धुनोषि। तस्याः श्वनिसत्वात्।
उपजीव्यविरोधोऽस्याः मूलम्। कष्टायक्रमतोऽइति निर्दिष्टादनिसा। उपमालंकारः। प्रमाणि काष्ठतमात्प्रमाणि काजशैलगाथितिल
क्षणात्। कुचित्रगस्वरूपिली स्वप्नसंज्ञा २० आकारपत्नीति। कोपि नाकामपि परस्त्रियं संजग्राह तच्चेष्टया संज्ञाप्य चैतनानामहस्रा
स्व १० धैर्यार्थसूचने समरः। आकारपर्यं [illegible] प्रियपादृष्टः मन इति श्रवदना। पत्संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वं तद्वेद्धि श्रोत्रीगणाइत्यत्र श्रोरेऽदितिवक्रोक्ते
रोक्तिः संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वं ज्ञापयति तेन सापंथुवमिति सिद्धम् २१ स्त्रियेति। नायिकायाः सखीप्रत्युक्तिः। दयिताजनस्यागसः स्थिरः नऽइति
दयितस्य प्रियस्य वाचं श्रुत्वा पर्जन्यवल्लक्षणं संप्रत्यागमपि इमं गुरुदोषं अहो ऽमटउत्तमयूरैकवचनं। पर्जन्यमेघगर्जकयोरिति लक्ष्मीप्र

कृतमपि कार्यं निवर्तयति ५

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वासः। लोकस्तिद्धेयं परिभाषा २२ ननु तथा सति कौन्दे षड्गितिचेर्दोषः मल्लोक्तान्त्रिराकरणायाह। पूर्वमिति। पूर्वं अपवादः अपवा
दशास्त्रं अभिनिविशते अभिनिविष्टाश्चैतान्नेपदं पश्चादुत्सर्गशास्त्रं। पक्षे अपवादः निंदा अवर्णक्षेपनिर्वादपरीवादापवादव
नइत्यमरः। उत्सर्गस्त्यागः हे सवित्रि इत्निमत्वामम चेतः क्षणाग्नः निसर्गविघ्नतो अनुदधती सादावंतरंगत्वादंतादेशेऽल्लिधोस्यानिवला
भावाददादेशो नस्यादिति तद्वैयर्थ्यापत्तिरत आह। पूर्वं त्वपवादा अभिनिविशंते पश्चादुत्सर्गाः। लक्षणोकचक्षुष्को हि अपवादविषयं परिलो
च्यतद्विषयत्वाभिश्रये उत्सर्गस्तत्र लक्ष्यं संस्करोति। अप्रमथाविकल्पापत्तिरित्यर्थः। अभिविशा तइत्यस्य प्रवृत्त्याकृतामवंतीत्यर्थः। अप
वादोपघ्यत्वइति मायमतुनात्रप्रमिरंतादेशाप्राप्तिविषये चारितार्थ्याभावात्। अपवादः २३ सवीतासांप्रपतिगहोति। गणकार्य[illegible] २१
वादिधातुगणकार्यं अनित्यमितित्वयाकिं नप्रयुक्तं। प्रसेगणस्यसमुदायस्य कार्यं अतस्थितादनार्जवं कोदित्वं अयाकुरूहृपां कुत्सातनादिसा
देवसिद्धेरुक्तव्यर्थह गणकार्यस्य अनित्यत्वे लिंगं। तेनेविघ्नसेदविघ्नस्तमित्यादिसिद्धम्॥ २४॥ कार्योतिः। वर्णाद्दिर्गामयान्तेतोषदानादांगं
वलवानितिमत्वामनकिंचिदुवाचाकिंतु मुक्तः ऽऽ आलिंगनमदात्। पक्षे वार्णाद्वार्णसंबंधिकार्यादांगमंगसंबंधिकारीयं कार्यं वलवीन्न नैवमिया
येस्माद्दौ द्वित्वे कृते तरंगत्वात्स्य वर्णदीर्घत्वे तदसिद्धिरत आह। वार्णादांगं वलीयो भवति। तेनांतरंगमपि सवर्णदीर्घं वाधित्वा रद्विरितितत्सि
द्धिः। अभ्यासस्यासवर्णेइतिइयङ्विधायकसूत्रस्य सवर्णग्रहणमसाः सापकं तद्दीर्घत्वादाविपङ्व्याहृत्यर्थः २५ गांतमिति॥ तस्याः
सपत्न्याः नन्वविधेतत्समीपे सदेशाम्यामसविधसमर्यादसदेशावदित्यमरः सांकामिप्राप्तंतमरपतिप्राटूतीतापकमिदं सर्वत्रनभवति। स्व

छमेव पठितव्यो ऽनुमानाद्बोधनं सार्वत्रिकत्वार्थम् २६ काचिन्ना त्रिकास्सपरस्मात् क्रमपतिं ज्ञात्वा कांश्चिल्लक्ष्म्यादाकारिं गीत्सात्
स्प२ । योगे ति । योगः सूत्रं तस्य विभागाद्विभजनात्स्येष्टस्यापि प्रेतलक्ष्यसिद्धिः । पातित्रीयेपि दृष्टा । पश्ये योगां संगति ॥ योगमन्त्रहने
पायध्यानं संगति प्रतिभु द्वतपरः । तस्य विभागः त तस्माद्योगविभागादिष्ट सिद्धे हेतोस्तयोः पतिसपत्नी संयोगविभागंश्चा चरहे
आर्षं हे पूर्वेनावर्तेभुमत्तो रवं । आर्या छंदः । क्वचिद्योगविभागादिष्ट सिद्धिः २७ वर्णाश्रयेति । अस्यार्थस्सः । वर्णाश्रये वर्णो गोरादिस्तत्राश्रये
यस्य एतादृशो रागोदये रागस्य प्रीति उदयेन त्वमित्र स्य लक्षणं शपथ लक्षणात् सपधीनपथ्ये समः । वंधनं । हे सुवासि । अस्य पुंसां
गणा । अस्मै दक्षाः कमेदकर्ता रः अत्र अभि[illegible]पथे त्वया [illegible] किं वाच्यं मयापि किंवाच्यं । नन्वगवेहिनं गो हिन मित्स्यादौ प्रत्ययलक्षणेनावादेशा
धापति (जनआह वर्णाश्रये नास्ति प्रत्ययलक्षणं वर्णाश्रया या सविषयमेतन्तान्त संवप्रत्ययलोपइति सूत्रे स्यान्निवद्भूस नुहृद्ये व सिद्धे प्रत्ययल
क्षणाग्रहणं प्रत्ययस्मेन नाविशेषणत्वान्त्रूपं मन्त्रज्ञाधान्यं तेज्ञेव प्रवृत्तस्येधमि सेतत्सिद्धं । उपजातिहत्तम् ॥ २८ काचिद्भूतीनाम्निकांतरात्तू हृतं नाय
कंस्वनायिकासमीपं नेतुं वदति । एकस्याइति । एकस्या आख्यातेऽश्चरितः ततः प्रयोगः न द्वितीयस्यापि शेषेवास्याः गावा धुरा हरता मकेः चरितः प्रयोगः द्वि १८
र्धी तीयार्दे नीम्र तः तस्यां रोह समापिजन्मा हेधी रवं मत्स[illegible]मन्त्रस्तरानन्तु गोष्ठुम्रश्चेचुचसामी[illegible]सादिद्यतगोष्ठुम्रश्चानां च सामीत्यपिसा । तस्यां म्बरादिति स्त मा
धो त्रै ऌणषष्ठी सप्तसोर्विधानादाह । एकस्या आख्यातेश्चारितः प्रयोगो द्वितीयस्या तृतीयस्याश्च नभविष्यति । पञ्चाम्नाहतिकरणो मित्रे तव संपर्ययनानद्वि
षयो यं मायइत्यमत्र विस्तरः । आर्या छंदः २९ द्विजराज इति ॥ द्विजराजश्चंद्रः [illegible] कंठे समीपे नक्षत्रमाला यानक्षत्रपरं पर्यायायाया २

का०या०नी०ति०। न०पा०वि०ला०स०:१ वशंत०मा०ला २ सत्यपुरवर्ण:३ श्री साक्षरा०कट०कोद्रू०स:४ का०या०लक्ष्मी प्रकाश:५

काव्य

न·मा·वि·ला·
६
तिशोभते नयाद्विज राजः द्विजश्रेष्ठः पंडितः कंठे नक्षत्रमालया नक्षत्रमालाख्येन ग्रंथेन भात्याकठो[redacted]क्का ने प्रमीपे चेति विभ्रप्रका १ गा·नेगम
शः ३० त्रिलोकचंद्रेति॥ त्रिलोकचंद्रस्यश्रीमान्नाजः पुत्रः श्रीमज्जलनपः स्नुरित्यमरः॥ यः लक्षराणः हेसरामाभिधः नसमस्तुनोः श्रीशि
वरामनाम्नः। इतिरियं नक्षत्रमालासेवनक्षत्रमालास्यान्सप्तविंशतिमौक्तिके हित्यमरः। सूरेः पंडितस्य धीमान्सूरिः कृती कृष्टिरित्यमरः॥
श्रीनल्पशोभां तनोतु दिक्षु प्रथिता प्रसिद्धा स्मस्तु। पदिश्रमो का का रशोका स्यादावपियः कृतः [redacted]नुदे १ लक्ष्मी
कीर्तिरिसामध्येपि वरामप्रसादतः। कुरुतां च सतिंशा कतुल्यमस्तपालणा लिते २ ग्रंथान्नायाविरचिताः न्यादिषीलयं तुशीलान्विताः सुमनसोमन
सोमुदे तै॥ यद्वद्विशोधितमनस्यकृत्वा स्वमेतं ओर्त्तू नदंमे त्यामिविशेषलभ्यम् ३ श्रीमालिखं चतुरतकेऽपि च संख्याष्टीकास्वसमदशाचे
कतुरगादिकोशाः श्रूपालभूवरामथो रसरत्वहाशेविद्याविलासरनपूर्वशास्त्रलोद्याः ४ व्याख्या लक्ष्मीविलासाख्या लक्ष्मीप्रीत्यैविनि
र्मिता॥ यावन्नक्षत्रमालास्ति तावत्तिष्ठतु भूतले ५ इतिश्री त्रिलोकचंद्रात्मजलक्ष्मणरामसूनुशिवरामकृतिलक्ष्मीविलासाख्या नक्षत्रमा
लाव्याख्या समाप्ता॥ ॥१९५२ सं०

२६०

राम·
६

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri